

Danske Provinstryk 1482-1830. En bibliografi udarbejdet af Grethe Larsen under redaktion af Erik Dal. I-VI. Det danske Sprog- og Litteraturselskab / Det Kongelige Bibliotek 1994-2001.

Bd. I, 1994: *Sjælland, Lolland, Bornholm*. XXX + [2] 211 s. - Bd. II, 1995: *Nordjylland*. XXX + [2] 155 s. - Bd. III, 1997: *Midtjylland*. XXX + [2] 123 s. - Bd. IV, 1998: *Sønderjylland*. XXX + [2] 145 s. - Bd. V, 2000: *Fyn*. XXXIV + [2] 228 s. - Bd. VI, 2001: *Fællesregistre* [samt supplement, rettelser og tilføjelser]. XXVI + [2] 148 s. - Bd. I-V ill.

Denne væsentlige bibliografi har været længe undervejs. Initiativet blev taget af Erik Dal helt tilbage i 1963, og det indsamlede materiale har i tidens løb sat sig spor i mere overkommelige specialbibliografier, for hvis forfattere det har været stillet til rådighed. Det ligger også til dels til grund for Erik Dals rigt illustrerede bog om *Dansk Provinstryk gennem 500 år*, 1982, der kan læses om en introduktion og kommentar til bibliografien, hvorom det iøvrigt lidt mismodigt hed, at 'offentliggørelse er ikke i sigte'. Forklaringen på dens langvarige tilblivelse er, at den i hovedsagen er udført af bibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek Grethe Larsen som en bibeskæftigelse mellem andre arbejdsopgaver, indtil der i arbejdets sidste faser opnåedes fondsstøtte til færdiggørelsen. Det tør antages, at uden hendes og redaktørens stædige udholdenhed var arbejdet forblevet en torso. Forløbet er dog næppe kommet bibliografien til skade og har i al fald bevirket en højere grad af fuldstændighed, da der hen ad vejen stadig er dukket hidtil ukendte tryk op. Af supplementet i bind VI fremgår, at en lille snes numre er fremdraget endnu under bibliografiens trykning.

Som det ikke siges i titlen, men antydes af årstallene 1482-1830 slutter værket sig til den nationale hovedbibliografi *Bibliotheca Danica* (BD) omfattende den danske litteratur fra 1482 til 1830. Provincesbibliografien har sin indlysende egenverdi ved at registrere alle lokaliserede provinstryk bogtrykker for bogtrykker, men i nationalbibliografisk sammenhæng udgør den et supplement til BD, hvortil der også konsekvent gives henvisninger, selv fra tryk der er fremdraget siden det sidste BD-supplement og altså ikke er registreret her. Der henvises i så fald til det relevante sted (bind og side) i skarp parentes. I et af værkets mange registre har (både i de enkelte bind og samlet i bd. VI) BD-henvisningerne udgjort grundlaget for en sortering af bibliografiens numre under rubrikker svarende til BDs hovedgrupper, så der er fremkommet en efter BD-systematikken grovordnet emneindgang til bibliografien.

'Supplement' dækker over flere forhold. Så god fyldest BD end har gjort og gør som oversigt over den nationale litteratur, er den ikke fuldstændig, for så vidt som den kun omfatter titler på bøger i Kgl. Bibl., det tidligere universitetsbibliotek og Karen Brahes bibliotek i Odense. Dernæst tilfredsstillende registreringsniveauet langt fra de krav, man må stille til en nationalbibliografi, da bøgerne ofte (og på skiftende niveau) er registreret med forkortede titler, ikke sjældent uden angivelse af illustrationer, konsekvent uden angivelse af sidetal, for ikke at tale om mere subtile, men ikke uvæsentlige mangler som udeladelse af oplysninger om bøgernes forlæggere og trykkere samt af alle formatangivelser mindre end oktav, så at bøger i formaterne duodes, sedes osv. blot er summarisk rubriceret som oktaver. Snart sagt enhver omhyggelig bibliografi, som omfatter dansk litteratur før 1830, kan derfor indeholde oplysninger, der supplerer BD. For lige at nævne de vigtigste den noget oversete *Bibliotheca Norvegica* I-IV (fot. optr. 1972-74), hvori der efter alle kunstens regler findes registreret over tusinde bøger trykt i Danmark af norske forfattere og oversættere eller danske bøger omhandlende Norge, P.M. Mitchell: *The English imprints of Denmark through 1900*, 1960 (suppl. i *Fund og Forskning* X, 1963, s. 157-59), sammes betydeligt mere omfattende: *A bibliography of 17th century German imprints in Denmark and the Duchies of Schleswig-Holstein* I-III, 1969-76, V.E. Clausen: *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565-1884*, 1985, og Jette D. Søllinge og Niels Thomsen: *De danske Aviser 1634-1989*, bd. I: *1634-1847*, [1988]. For sig selv står med sine udførlige typografiske beskrivelser Lauritz Nielsen: *Dansk Bibliografi 1482-1600*, 2. udg. med suppl. ved Erik Dal, I-IV, 1996.

Med *Danske Provinstryk* (DP) er lagt et nyt snit, der vel i sit anlæg er inspireret af Lauritz Nielsen og hans typografiske undersøgelser, idet der under hvert tryk omtales typografisk udstyr og lay-out med f.eks. klummetitler, marginalnoter og vignetter samt naturligvis illustrationer i træsnit eller kobberstik. Det udgør dog en væsentlig forskel, at trykkene i DP er disponeret efter trykkesteder og herunder anføres med løbenummer i kronologisk orden under de enkelte bogtrykkere, som hver introduceres med en kort biografi og sammenfattende karakteristika af trykmaterialet. Det er en givende disposition, som gør værket til et ypperligt redskab for f.eks. lokalhistoriske og (i vid forstand) boghistoriske studier. For udgiverne har fremgangsmåden medført, at de er blevet så fortrolige med de enkelte trykkes produkter, at de ikke sjældent har været i stand til at bestemme tryk uden angivelse af trykker i graderinger som 'Uden tvivl trykt i Sorø' (f.eks.

So 595), 'Muligvis trykt i Sorø' (f.eks. So 620) eller mere specifikt 'Vignetten anvendes af Hempel, men er ikke set hos Christian Iversen' (Od 744). I tvivlstilfælde, hvor der ikke har kunnet træffes et valg mellem to provinstrykkere, anføres trykket under begge.

Dertil kommer et fortrinligt apparat af registre. Forfattere og personer søges via personregistret, enten i det relevante bind eller i bd. VI, hvor personregistrene er kumuleret samt uddybes af særskilte registre over bogtrykkere og forlæggere. Ønskes et samlet kronologisk overblik på tværs af trykkestederne, rummer bd. VI (s. 111-19) også et kronologisk register med bibliografiens numre ordnet efter trykår. Desuden er der stedregistre, både i de enkelte bind og kumuleret i bd. VI, og som nævnt systematiske registre. Et anonymregister over titler uden forfatternavn findes kun i bd. VI, men med mange undtagelser. Herom oplyses s. 56, hvor de ikke indbefattede 'lokale tryk' skal forstås som tryk omhandlende lokale institutioner og stiftelser som fattigkasser, foreninger, skoler osv., der kan søges i stedregistrets underrubrikker. Da det i bd. VI s. XXVI hedder, at de kumulerede registre er korrigeret for fejl og mangler i registrene i bd. I-V, er de kumulerede registre at foretrække. (Måske er det især bd. II (med Viborg), der har voldt kvaler? En manglende registerhenvielse fra Hans Michael Randrup til Vi 347 er kommet med i det kumulerede personregister, men her mangler stadig henvisning fra Peder Estrup til Vi 139 og fra Stephan Middelboe til Vi 69).

Titlerne gengives med ubetydelige undtagelser fuldstændigt, hvad der undertiden kan virke overvældende, når det gælder omstændelige titler på rækker af latinske akademi- og skoleprogrammer eller lejlighedsskrifter på kun et par blade. Men i en definitiv nationalbibliografi som DP er dette naturligvis rigtigt, og talrige småtryk som gratulationer, mindeblade, kisteblade og viser er ikke sjældent forsynet med underholdende, undertiden social- eller stilhistorisk interessante langtitler, som er så nær forbundet med deres genre, at en afkortning ville gøre dem uret. F.eks. en nytårshilsen fra bogtrykker J.C. Brandt i Odense, der viser sig at være en veritabel foregangsmand for de forlag og bogtrykkerier, som i 1900-tallet havde for skik at udsende en tryksag som nytårshilsen til kunderne. Brandt lod 1734 trykke et blad med nytårsønsker adresseret til et socialt hierarki bestående af: 'Høy- og Velbaarne, Høyædle og Velb., Høyædle Høyærværdige, Velædle og Velbyrdige, Velædle og Høylærde, Velædle og Velviisse, Ædle og Høyfornemme Herrer, Patroner og Patronesser ...'. Det ville have været synd, om denne velovervejede differentiering af kundekredsen var

droppet med en nøgen titelangivelse som 'Underdanigst Ny-Aars Ønske og Taksigelse'. Blandt patronesserne sigtede Brandt utvivlsomt til Karen Brahe, der gemte hans hilsen i sit bibliotek, hvor den som så mange andre skrifter udgør det eneste bevarede eksemplar (Od 147).

En anden genre, som kan have lange titler, er auktionskatalogerne, hvor titlerne har den funktion at reklamere for de udbudte effekter. De er så stedmoderligt registreret i BD, at titlerne stort set er reduceret til en oplysning om ejerens navn plus dato og sted for auktionens afholdelse. Et talende eksempel blandt bogauktionerne er en katalog, der i BD kun angives at gælde en Wulff Godske Holms bøger. Af den fulde titel i DP ses nu, at Holm var afdød sognepræst i Korup og Ueberud, at salget tillige gjaldt efterladenskaber efter hans ulige mere berømte søn, botanikeren Tycho Holm, og at disse bl.a. bestod af 'en Deel Mineralier og skrevne Collegier over Linnæi [Carl von Linnés] Forelæsninger i Upsal'. Hvortil så kommer DPs obligatoriske angivelse af sideomfanget (Od 479). Andre auktionskataloger er i ikke ringe antal fremdraget fra deres gemmesteder. Hertil har især Landsarkivet i Viborg leveret bidrag, bl.a. med en auktionskatalog over den tidligere statsminister Ove Høegh-Guldbergs bøger, som mærkelig nok kun synes overleveret der (holdt i Randers 1809, se Vi 269, jf. 270).

Foruden meget nøjagtige titelgengivelser er der omhyggelige redegørelser for tekniske detaljer som antallet af paginerede og upaginerede sider, illustrationsmateriale og bogformat (helt ned til 32mo), om end en formatangivelse hist og her er forglemt og sideoptællingen et par steder lader sig korrigere (i So 51 er sidetallet ikke '252 [24]', men '60 + 252 [24]' s.; i So 776 mangler det simpelthen). Konstaterede fejlpagineringer kommenteres iøvrigt ud fra en skala, der rækker fra 'div. fejlpag.' (Ar 31) til en meget høj grad af detaljering ved beskrivelsen af enkelte avis- og periodicarækker. Navnlig det brogede Odenstidsskrift 'Almennyttige Samlinger til Hiertets Forbedring og Kundskabernes Udbredelse' I-XL, 1780-1800, er en sand gyser af fejlpagineringer og tillægsblade m.v., som det må have kostet flere arbejdsdage at få hold på. I BD optager registreringen 12 linier, i DP (Od 244) kommer beskrivelsen med alle oplysninger op på over halvanden side plus tilføjelser i bd. VI. Omfanget overgås vist kun af den fynske adresseavis, som fik en længere levetid og i Od 732 fylder knap to og en halv side. I forhold hertil forekommer det unægtelig karrigt, at der til bindbeskrivelserne af 'Samlinger til Hiertets Forbedring' ikke er føjet bindenes trykår, hvad der undertiden også savnes oplyst

om bind i andre flerbindsværker (f.eks. So 543, So 710, Tø 88 og Od 278).

Det er noget nær en regel, at datidens bøger ud over hovedpagineringen rummer tilskud for og bag af sider med romertalspaginering eller helt uden paginering. Som oftest står disse tilskud i et vist forhold til en bogs indhold og disposition, og det virker derfor lovlig mekanisk, at siderne slet og ret er optalt uden skelen til indholdet. Man spørger ikke sjældent sig selv, hvad der mon er at finde på disse sider. Forrest i en bog naturligtvis ofte dedikation og/eller forord, bagest måske et register eller en trykfejlsliste, måske noget helt andet, men derom gives ikke besked, som det f.eks. er tilfældet i 'Bibliotheca Norvegica'. Når udgiverne nu engang har påtaget sig den byrde (som også kan opfattes som et privilegium) at tage bøgerne i hånden og gennemgå dem en for en, er det lidt ærgerligt, at de har forsømt lejligheden til at være mere meddelssomme. Det kan næppe betegnes som tilfredsstillende, at nogle akademi- og skoleprogrammer er registreret uden angivelse af det i programmet omhandlede emne, når dette ikke indgår i titlen, og det kunne godt have været oplyst, at f.eks. So 260 (af Friis Edvardsen) er med forord af Bernhard Møllmann og So 520 (af Schøning) med forord af P.F. Suhm, hvad ikke engang BD har lagt skjul på. Af og til nævnes vel, at der bagest i en bog findes en boghandlerannonce, men subscriptionslister omtales kun lejlighedsvis under aviser og periodica og slet ikke i forbindelse med bogudgivelser. Det er ikke ganske i overensstemmelse med et af bibliografiens erklærede formål at tjene til brug for 'erhvervs- og boghistoriske undersøgelser' (forord), for subscriptionslisterne med deres navnerækker fortæller jo ikke alene om sammensætning og omfang af bogens nærmeste kundekreds, men også at forudbestilling mere eller mindre har sikret den økonomiske basis for, at den overhovedet er blevet udgivet. Fra andre kilder er noteret, at subscriptionslister indgår i Ly 10 (Faye), So 260 (Friis Edvardsen), So 578 (Sneedorff), So 585 (Gebhardi), Od 518 (Nannestad) og Od 663 (Bloch). Der findes uden tvivl flere, hvad der også indiceres af diverse trykte subscriptionsindbydelser.

Noget andet er, at der kan forekomme eksemplarer, hvor listerne er skåret fra ved indbindingen, ligesom det ikke altid lader sig afgøre, hvorvidt et eksemplar er komplet med alle de til bogen bestemte kobberstik. Sagt i korthed er dette spørgsmål om en bogs fuldstændighed i substansen et problem, der berører det meste af nationalbibliografien, da denne helt overvejende beror på registrering af bøger og

skrifter på grundlag af et enkelt forhåndenværende eksemplar. Dette gælder i hovedsagen også DP, hvor registreringen dog af og til underbygges af et eksemplar mere end det, der findes i Kgl. Bibl. (f.eks. So 547: 'Titelbladene ... er i eksemplaret i Odense UB anbragt anderledes end i DAs eksemplar', Vi 167: 'Eksemplaret i Fyns Stiftsbibliotek har en kobberstukket tavle', Od 1088: UBFs eksemplar har to sider mere med en fortegnelse over Hempels forlagsskrifter). Varianter kan fremkomme på mange måder, og det skal blot tilføjes, at et par bøger tilsyneladende foreligger med illustrationsvarianter, idet kobberstikkene ifølge beskrivelsen af DP-eksemplarerne i Kgl. Bibl. er uden kunstnersignatur, mens de findes signerede i andre. I 'Bibliotheca Norvegica' II nr. 5359 oplyses om So 585, at det kobberstukne landkort i bd. 1 er signeret 'Pingeling sculp: Hamburg', smst. nr. 5225c om Vi 38, at et landkort i bd. 3 er signeret 'N. Stiboldt delin. Fridrich sculps.'

Ikke at kobberstik spillede nogen større rolle i provinsens bogproduktion. De var dyre at fremstille og forudsatte som regel, at en forlægger eller udgiver var rede til spendere penge herpå. Den i sine første år meget virksomme forlægger og bogtrykker Christian Iversen i Odense, en af de mest spændende skikkelser i bogtrykkerrækkerne, var vistnok den eneste i provinsen, som (1778) anskaffede en kobbertrykpresse, der satte ham i stand til at pynte sine bøger med kobberstukne vignetter på titelbladene (se om ham Od 242). Efter en halv snes års forløb tabte han pusten, vel fordi han ikke kunne få sit ambitiøse forlagsforetagende til at løbe rundt, og fra 1794 ses Gyldendal at have overtaget nogle større publikationer. Derimod havde han succes med sin avis, der ved århundredskiftet solgtes i ca. 2.000 eksemplarer. En del af Iversens vignetter er signeret af Johanna Dorothea Philipp(in), geboren Sysang (i DP læst: Fysang), og da hun arbejdede som kobberstikker i Leipzig, udgør de et interessant vidnesbyrd om, at Iversen via udenlandske forbindelser har importeret kobberplader til Odense. En stor titelvignet til første og andet bind af Gebhardis Danmarkshistorie, 1780-82 (se tillæg nedenfor) må hun have udført efter tilsendt forlæg. På en til værket passende, men ikke ligefrem dejlig komposition ses portrætter af fire danske historikere fra Svend Estridsen (!) til Holberg garneret med navne på andre danske og norske historikere til og med P.F. Suhm. Et mere vellykket eksempel på hendes kunnen findes i Od 262, afbildet i bd. V, s. XXII.

Men har Iversen været den eneste ejer af en kobberpresse uden for København, kan man ikke undgå at spekulere over, hvordan det er

gået til, at f.eks. en række Sorøtryk i 1770'erne er forsynet med kobbervignetter på titelbladene (f.eks. So 543, 554, 557, 560, 596 og 602). Mon der kan gives nogen bedre forklaring, end at titelarkene er blevet trykt i København? Dermed stemmer i hvert fald, at titelbladene kun rummer oplysning om den pågældende forlægger, mens angivelse af trykker findes enten bag i bogen eller slet ikke. De københavnske forlæggere havde ganske vist en lumsk tilbøjelighed til at lade deres firmanavn stå alene på titelbladet, men dertil kommer vel, at et titelblad fremstillet i København ikke alt for godt kunne betegnes som 'Trykt hos Jonas Lindgrens Enke i Sorø'.

I Sorø ses bestillinger fra københavnske forlæggere i det hele at have spillet en vigtig rolle for trykkeriets trivsel i årene ca. 1760-1790, hvad der sikkert skyldtes, at det har givet trykketilbud med lavere priser, end der var gangse i København. Senere, fra ca. 1800, valgte Schubothes Forlag at placere en del trykkeordrer i Odense, endda hos Søren Hempel, som selv drev forlagsvirksomhed; de to parter var så forbundne, at Hempel 1800 trykte en af Schubothes forlagskataloger (Od 770). Samtidig producerede Elmenhoff i Fredericia så forholdsvis mange bøger for københavnsk forlæggerregning (samt for Hempel i Odense!), at det må have sikret det lille trykkeri mod en ellers kummerlig eksistens, ligesom bestillinger fra Schubothe og andre i København åbenbart har bidraget til at holde Grüners trykkeri i Helsingør oven vande. Sådanne forlæggerpræferencer, der nu i et vist omfang foreligger dokumenteret i DP, har rimeligvis medvirket til den beskæftigelseskrise, som vides at have ramt de københavnske bogtrykkerier senest 1808, da der manglede arbejde til over halvdelen af trykpresserne. Det er ikke blot i vor tid, at trykkerier i provinsen har vist sig mere konkurrencedygtige end hovedstadens.

Forholdet er ikke belyst i sit fulde omfang, for i DPs hovedkilde, BD, er en bogs trykkested undertiden undertrykt af dens udgivelsessted (forlæggerens byadresse), så at en bog her f.eks. kan være registreret som et tilsyneladende københavnsk eller odenseansk tryk, uagtet den er trykt andetsteds. BD-supplementerne viser, at dette registreringsproblem har været erkendt, men kun sporadisk er løst. Ifølge BD II 535 er således en bog om Bonapartes 'Feldtog i Italien' dateret 'Odense 1801' og er det uantastet i supplementet (BD V 556). Først i DP ses af Fr 40, at bogen nok er udgivet i Odense, men trykt det er den i Fredericia. I yderligere nogle bøger er sligt skjulte trykkesteder blevet afdækket i DP, hvad der navnlig fremgår af Sorøafsnittet, hvor bl.a. tidlige udgivelser på Christian Iversens Forlag i Odense har fundet de-

res rette plads. Men kildematerialet er altså ikke så entydigt, som det burde være, og da der heller ikke synes afsat kræfter til at komme problemet til livs, f.eks. ved at eftergå de undertiden mere retledende angivelser af trykkested i Erslews forfatterleksikon, vil det nok være muligt at supplere DP med en snes bøger eller to, der er trykt på et i BD ikke angivet sted i provinsen. Et bidrag hertil gives nedenfor.

Bibliografiens grundlag udgøres som nævnt primært af den i BD registrerede bestand. I første omgang er de anslået 75.000 titler gennemgået med henblik på en udsortering af alle de relevante tryk. Derpå er fulgt en systematisk gennemgang af de eksisterende bibliografier over de enkelte bogtrykkeres produktion samt V.E. Clausens bibliografi over illustrerede etbladstryk, hvoraf dog kun er medtaget dem, der findes i offentligt eje. Under Ha 1 meddeles, at Clausens egen store samling, efter at indsamlingen var afsluttet, er indgået i museet på Gottorp slot og en anden større (af etbladsbibliografien omfattet) privatsamling i Dansk Folkemindesamling i København. Clausens bibliografi rummer forsåvidt et tillæg til DPs registrering af tryk i disse to institutioner.

Denne grundstamme har udgiverne valgt at begrænse sig til ved ikke at foretage en systematisk gennemgang af andre kilder, men har dog ikke undladt at supplere den med benyttelse af andre uspecificerede 'trykte og utrykte kilder' (bd. VI, s. XIII), hvorefter der har været udsendt søgelister med desiderata til arkiver, biblioteker og museer spredt over det ganske land. Det brogede udbytte fremgår af en oversigt over fordelingen af bibliografiens numre på bøgernes hjemsteder uden for Kgl. Bibl., hvori er inkluderet bøger, der er dukket frem af privateje (smst., s. XX-XXV). De fleste, oplyses det (bd. I, s. XVI), findes nu i kopi i Kgl. Bibl. Efter hvad der kan sluttes af oversigten har Karen Brahes Bibliotek og Dansk Folkemindesamling været hovedleverandørerne, sidstnævnte hovedsagelig af visetryk fra Haderslev, men adskillige ses også bevaret i Det nordjyske Landsbibliotek i Aalborg og Landsarkivet i Viborg. Ene af alle landsarkiverne optræder Landsarkivet i Odense ikke som bidragyder og rummer derfor højst tænkeligt lokale tryk, som endnu ikke er kendt i nationalbibliografisk sammenhæng. (De odenseanske auktionskataloger i bd. VI, Od 244sa-b, har meldt sig på banen via en nylig musikhistorisk disputats).

Det bør dog ikke overses, at eftersøgningen naturligvis har været stillet i bero, så snart et eksemplar er blevet lokaliseret. Dette indebærer, at en bog meget vel også kan befinde sig andre steder end det af DP anførte, som det jo indlysende er tilfældet med mange af de

udelukkende i Kgl. Bibl. registrerede eksemplarer. Eftersøgningens gang udgør baggrunden for visse, tilsyneladende ejendommelige lokaliserings, som f.eks. at Od 707, Od 846 og So 795 angives bevaret på Egeskov Slot, skønt de pågældende skrifter ses registreret i katalogen over biblioteket på Herlufsholm og følgelig findes på et lettere tilgængeligt sted, universitetsbiblioteket i Odense, hvori Herlufsholmsamlingen er indgået. De er åbenbart fundet på Egeskov i en tidlig eftersøgningsrunde og dermed basta. Bibliografien hviler på en bevaret bestand, men den udgør kun for Kgl. Bibl.s vedkommende en i princippet fuldstændig bestandskatalog.

Ialt er DP kommet op på ca. 4.700 numre, hvoraf rundt regnet 1.200 ikke tidligere findes registreret i BD. Mange tryk har dog unddraget sig efterforskning, og da det bærende princip som i BD har været, at der kun er medtaget fysisk eksisterende tryk, der har ladet sig registrere ved selvsyn, er der blevet en restbestand tilbage af uidentificerede titler, som repræsenterer, hvad der i DPs terminologi kaldes 'ikke lokaliserede', altså muligvis tabte tryk. Det må have været en masse titler, der forgæves er blevet endevendt. Udgifterne meddeler lakonisk: 'Antallet af ikke lokaliserede titler kunne blive til et helt bind for sig' (bd. VI, s. XIII).

Med sine mange rubrikker og forkortelser kræver DP anvendelse af nogen tid, før man bliver fortrolig med den. Men indholdet er organiseret med forbilledlig konsekvens, og talrige noter og krydshenvisninger samt de fortrinlige registre bidrager til at gøre værket til et uundværligt hjælpemiddel ved litteratursøgninger i mangfoldige sammenhænge. Der er efter en ihærdig og langvarig indsats nået et flot resultat, ikke en noget nær fuldstændig bibliografi, for begrænsninger i eftersøgningen har bragt fuldstændighed ud af sigte, men desuagtet et omfattende nationalbibliografisk standardværk i særklasse. Der er god grund til at lykønske både udgifterne og Det kongelige danske nationalbibliotek med denne løsning af en stor formidlingsopgave.

Der må imidlertid have meldt sig eftertanker, og dem ville man gerne have hørt noget om. Da Lauritz Nielsen i sin tid havde afsluttet indsamlingen til sin 1500-talsbibliografi, redegjorde han for sine erfaringer i en oplysende artikel 'Om Bevaringen af den danske Litteratur 1551-1600' (*Bogvennen* 1931, s. 7-46). Udgifterne sidder mere end nogen anden inde med en tilsvarende viden om den med de danske provinstryk forbundne overleveringsproblematik, som de stort set er tavse om. Således ville det næppe være urimeligt at have forventet en vur-

dering af effekten af den siden 1781 gældende pligtaflevering, der vist kun er nævnt et par perifere gange (under Al 172 og Tø 62). I almindelighed har pligtafleveringen vel først og fremmest sikret, at en række mindre gængse tryk nu findes bevaret i Kgl. Bibl., men de færreste af DPs benyttede vil være klar over, at en til tider svigtende kontrol har medført, at et trykkeri kunne slippe godt fra helt eller delvis at unddrage sig afleveringsbestemmelserne. Afleveringslisterne i Kgl. Bibl.s arkiv viser, at bl.a. trykkerierne i Århus og Helsingør i en længere periode har undladt at foretage afleveringer, og for sådanne synderes vedkommende har det selvsagt særlig interesse at få nærmere information om de mangler, der har ladet sig konstatere i overleveringen. For Århustrykkeriets vedkommende sammenstillede Emanuel Sejr 1937 fortegnelser over dets produktion 1794-1812 med inddragelse af mange titler, der kun var ham bekendt fra avisannoncer. Det er nu lykkedes at opspore en del af disse tryk, men der er stadig et antal ukendte og muligvis tabte tryk tilbage. Helsingørstrykkene synes det helt galt med, endda så grelt, at f.eks. årene 1807-13 i DP kun er repræsenteret med to småtryk à 2 blade samt et avisnummer (He 89-91). Trykkeriet i Helsingør havde næppe nogen stor produktion, men alligevel, dets lokalavis kan ikke alene have fået det til at løbe rundt, og det må have præsteret flere tryk, som enten er gået tabt eller endnu ikke er identificerede (jf. tillæg).

Der må med andre ord efter 1781 påregnes en varierende tabsprocent afhængig af trykkeriernes vilje til at foretage pligtaflevering, og bl.a. herom er de to DP-kendere de nærmeste til at give underbyggede efterretninger. Er det af gode grunde umuligt at danne sig en forestilling om, hvad der totalt har unddraget sig bevaring eller fysisk registrering, turde et titelmateriale i størrelsesordenen 'et helt bind' sætte dem i stand til at kaste strejflys over overleveringen ved f.eks. at orientere om, hvor mange uidentificerede (ikke lokaliserede) titler der sådan cirka er tale om, hvordan de fordeler sig kronologisk og lokalt, hvordan på trykgenrer og emner m.v. En sådan redegørelse ville være en smuk afrunding af værket, tilmed en god gerning.

[I det følgende tillæg er samlet nogle supplerende notater om enkelte af de biograferede bogtrykkere samt et addendum af provinstryk, som til dels er fundet ad andre veje end dem, der er fulgt ved indsamlingen til DP. Tak til Roskilde Bibliotek og Stiftsbibliotek for fin betjening og indlånservice].

TILLÆG

Supplement vedr. bogtrykkerne:

Bd. I

Emanuel Balling i Helsingør 1767ff (He 16): Balling var ikke typograf af profession og måtte have en trykkefaglig leder. I Københavns Adresseavis averterede han 12.6.1767 sit trykkeri i Helsingør med angivelse af *Jacob Buch* som trykker. Buch var svoger til den københavnske bogtrykker Thomas Larsen Borup og havde fået sin svendepostulation i dennes trykkeri nov. 1760. Af det trykte postulationsdigt fremgår, at han også var uddannet som træskærer.

Peter Magnus i Slagelse 1814ff (Sl 1): Den bærende avis (Sl 9 og 30) gav et moderat overskud. Redaktøren pastor Bastholm har som årlig indtægt noteret beløb fra 740 rdl. til 1615 rdl. (*Aarbog for Bogvenner* VIII, 1924, s. 88). Men trykkeriets produkter stod ikke højt i kurs. 1829 fik Magnus for Sl 99 den betingede kompliment, at 'Tryk og Papiir er bedre end man venter sig dem, naar man veed, at Skriftet kommer fra samme Officin som den vestsjællandske Avis'. Lidt senere hed det om Sl 88: 'Endnu bør anmærkes en Anledning til at *Sophrosyne* maaskee ikke er læst saameget, som den fortjener, nemlig den tætte Tryk med slidte og ikke engang eensformede Typer'. Og et tryk fra 1831, *Blandinger fra Sorø*, foranledigede følgende salut: 'Bogtrykker Magnus bør forsyne sit Officin saavel med læselig dansk Skrift som med græske Typer (Græsken er i dette Hæfte trykt med latinske Lettrer) og endelig ikke levere tre-fire Sorter Papir til eet Hæfte, hvilke Sorter ei ligne hinanden i andet, end at de alle ere stygge. Dette gælder endog om Skrivpapir-Exemplarer ...' (*Dansk Litteratur-Tidende* 1829, s. 581; smst. 1831, s. 674f og 764f).

Jonas Lindgren i Sorø 1756ff (So 227): Oplysningerne om Lindgren er meget magre sammenlignet med, hvad der meddeles om andre bogtrykkere, skønt Lindgrens virksomhed foreligger udmærket dokumenteret i Max Eberts bog om Sorøbogtrykkerne. Det er f.eks. et vigtigt moment, at den var baseret på økonomiske begunstigelser fra Akademiet og dets professorer, som satte ham i stand til at konkurrere med sine kolleger i København. Det er heller ikke uinteressant, at trykkeriet ca. 1765 betegnedes som et af landets bedste og største, i størrelse kun overgået af en 2-3 københavnske trykkerier. Ligeledes kunne være nævnt, at den københavnske bogtrykker *Peder Horrebøw* stod i lære her. Og så studser man over, at en flot opsat bryllupsgratulation til den københavnske boghandler og forlægger *F.C. Pelt* sept.

1760 (So 292) tilskrives en mystisk *Hans Lauremberg*, som Ehrencron-Müllers forfatterleksikon og BD kun vedkender sig i skikkelse af en digter fra 1600-tallet. Gratulanten giver sig til kende ved de i titlen fremhævede bogstaver *JL*, og disse initialer fortolkes da vist mere ligefremt som navneskjul for *Jonas Lindgren* selv. Han havde al mulig grund til at stå sig godt med en forlægger som Pelt, med hvem han sikkert har ligget i forhandling om trykkeopgaver. Ikke længe efter, 1762-65, trykte han for Pelts regning tre store værker af Holberg (So 328-29 og 386), de to første bebudet udgivet af Pelt i et avisavertisement marts 1760.

Bd. II

Madsen Møller og Pauli i Viborg 1737ff (Vi 9): De to bogtrykkere kan ikke tidligere have været svende hos Glasing i København. Glasing fik først sit eget trykkeri 1742 ved ægteskab med Madsen Møllers enke. Hun og Madsen Møller var iøvrigt forældre til den kendte københavnske bogtrykker *Nicolaus Møller*, som i sin selvbiografi har fortalt lidt om faderens virksomhed.

Borch i Ålborg 1809ff (Al 333): I en række breve fra provst Caspar Schade til mæcenen Johan Bülow om den langstrakte trykning af Schades *Beskrivelse over Øen Mors*, 1811 (Al 351) kastes lys over Borchs virksomhed i de første travle år. Der refereres trykketilbud (aug. 1809), hvori Borch hævdede ikke at kunne skaffe papir til trykning i stort oktavformat, og der meddeles en opgørelse af de endelige udgifter til bogens trykning i et oplag på 390 eksemplarer, heraf 38 trykt på skrivepapir (414 rdl.). Sætningen begyndte sidst i april 1810, efter at Borch havde fået en samling domme fra Aalborg Priseret (Al 338) fra hånden. Dec. samme år hedder det, at arbejdet havde ligget stille i to måneder, fordi han på engang havde mistet to svende. Først langt inde i 1811 fik han angivelig en ny svend fra København, men klagede nu over, at det tog 'usigelig megen Tid' at sætte bogens typografiske tabeller. Da en fornøden trykfejlsliste yderligere bidrog til at forsinke arbejdet, forelå bogen ikke trykt før primo 1812. I tilgift får man at vide, at bogens usigenerede kobberstik på Bülows bekostning er stukket af *J.F. Clemens* i København efter tegninger af Schades datter (breve udgivet i *Historisk Aarbog for Mors* VII-VIII, 1925-26).

Bd. III

Elmqvist i Aarhus 1812ff (Ar 188): Sønnen pastor A.H. Elmqvist fortæller i sine erindringer, at faderen betalte 'en Slags årlig Aftægt' til

forgængeren Niels Lund, og at faderens yngre bror *Jacob Claudius Elmquist* stod i lære i trykkeriet. Han overtog 1823 et trykkeri i København (*Århus Stifts Årbøger* 53, 1960, s. 8 og 14; om J.C. Elmquist desuden *Erslews Forfatter-Lexicon*).

Bd. IV

Seneberg i Haderslev 1793ff (Ha 258): En *Seneberg* (fornavn angives ikke) forekommer blandt personalet, som 1787 havde et løntilgodehavende i den københavnske bogtrykker A.F. Steins bo (skifte i Landsarkivet for Sjælland). - Om Senebergs svend *Rasmus Rutfeldt* meddeles noget kryptisk, at han arbejdede i trykkeriet som svend omkring 1803 og så fik borgerskab 1805. Borgerskab som hvad? Åbenbart ikke som selvstændig trykker. Et kildeeftersyn viser, at den nygifte svend blot ønskede at supplere sin indkomst ved at sælge urtekram (Thomas Otto Achelis: *Bürgerbuch der Stadt Hadersleben*, 1940, nr. 1321: Will sich theils als Buchdruckergesell und theils als Gewürzhändler zu ernähren suchen). Han fortsatte altså som svend (og træskærer) i trykkeriet og har vel ladet konen bestyre urtekrammet.

Aabenraa 1659 (Ab 1): Der kendes kun en enkelt tysksproget publikation fra 1659 med Åbenrå som trykkested, der antages trykt 'af en ukendt, formentlig omvandrende bogtrykker'. Det lille anonyme skrift kommenterer et ligeledes anonymt skrift på to blade, som er uden angivelse af trykker og sted (BD III 154). Set i denne sammenhæng er det vel snarere sandsynligt, at trykkestedet er fingeret (jf. *Mitchell* nr. 890: Place of printing uncertain).

Bd. V

Biskop Kingos trykkeri i Odense / Claus Madsen Brandt 1699(?) - 1705 (Od 102): Vedrørende trykkeriets ledelse mellem 1699 og 1705 anføres som eneste faste holdepunkt, at *Claus Madsen Brandt* 1705 nævnes som bispindens bogtrykker (Kingo døde 1703). Yderligere nogle relevante oplysninger er i sin tid fremdraget af Gustav Ludvig Wad (*Fra Fyns Fortid* IV, 1924, s. 62f): Brandts tilstedeværelse i Odense er dokumenteret af byens skatteregnskaber 1703-05, men ikke 1706, hvor det til gengæld fremgår af en auktionsprotokol, at han i april lod sælge sit indbo på auktion, utvivlsomt fordi han flyttede (eller var flyttet) til København. Taksationen 1706 anfører blot hans kone, med tilføjelsen: borte. I kirkebøgerne for 1700-06 forekommer imidlertid endnu en bogtrykker, 'Bispens Bogtrykker Poul' eller 'Poul Bogtrykker i Overgade'. Det ligger nær at antage, at *Poul Bogtrykker* har passet trykkeriet

i tiden fra Christian Skrøders død 1699 til senest 1703, da Brandt var kommet fra København for at hjælpe til eller overtage styret. Derudover indicerer en udgiftspost i latinskolens regnskab for 1696-97, at trykkeriet manglede læredrenge. To elever fik bevilget nye klæder, fordi de 'i Foraaret havde opslidt deres Kjortle ved Trykkeriet'.

Iversen i Odense 1779ff (Od 242): Foruden de nævnte lærlinge stod i begyndelsen af 1790erne fynboen *Johannes Breinholm* i lære hos Iversen. Han blev senere bogtrykker i København.

Bierings enke i Odense 1776-79 (Od 456): Trykkeriets beskedne kapacitet ved årsskiftet 1778/79 fremgår af, at det da kun beskæftigede et par læredrenge. Det mente madame Biering tilsyneladende var nok: 'Jeg haver for nærværende Tid vel ingen Svend, men den ældste af Drengene, skjønt hans Læreaar endnu ikke er ude, kan gierne forrette alt det samme som en Svend' (C. Nyrop: *Ved det Miloske Jubilæum*, Odense 1898, s. 24).

Seidelin og Faber i Odense 1783ff / 1792ff (Od 619 og 690): I nogle biografiske oplysninger om bogtrykker Seidelin findes nævnt, at hans husstand ifølge folketællingen 1787 omfattede den 24-årige bogtrykkersvend *Lars Faber* og to 14-årige lærlinge, *Niels Christensen* og *Jacob Larsen* (Mogens Seidelin: *Den Seidelinske Slægtsbog II*, 1960, s. 388). *Lars Faber* kan næppe være nogen anden end *Lauritz Nicolai Faber*, der 1792 overtog Seidelins trykkeri. Han var kommet i bogtrykkerlære 1777, og når det siges, at han 'blev udlært hos Schultz 1788' eller 'afsluttede sin læretid hos Schultz i København' (Od 456), er det formuleringer, der kan misforstås. Han opnåede blot 1788 den ceremonielle svendepostulation, som typograferne i København lagde så megen vægt på. Den gav kollegial prestige og rustede ham til at blive faktor eller leder af eget trykkeri. Han kan udmærket have arbejdet som svend inden 1788.

Hempel 1797ff i Odense (Od 718, jf. VI: Ra 1): Det kan præciseres, at Søren Hempel først lod sin søn og efterfølger *Morten Christian Hempel* komme i lære hos Elmenhoff i Randers aug. 1814 (Gustav Ludvig Wad: *Fra Fyens Fortid IV*, 1924, s. 422).

Supplement til bibliografien:

[Med 'Kilde' angives, når kendskabet til en bog er andenhånds].

Bd. I

He 67 Liste ... over de Skibe, som have passeret Öresund ... 1800

(-1801). Trykt af Grüner & Comp.

[Listen er et periodicum, der foreligger fortsat med andre titler 1826ff (He 105-06). I det store gab mellem 1801 og 1826 må i det mindste som ikke lokaliserede anføres årgangene 1814-19, der omtales udgivet af Grüner i Erslews *Forfatter-Lexikon* (herefter citeret *Erslew*)].

He 82x Karl og Emilie. Et Bidrag til Skildring over det sidste Aarhundredes filosofiske og politiske Sværmerier. Oversat [fra tysk] af *C[arl] J[acob] W[aldemar] Schwentzen*. Første Del. Kbh. 1803. Trykt paa J.H. Schuboths Forlag hos E.L. Grüner & Comp. i Helsingør. [2] XII s., s. 13-262. 8vo.

(Kilde: *Bibliotheca Norvegica* III nr. 2963; jf. *BD* IV 480 og V 512: Kbh.).

He 108x De Fattige Børns Sang ved Hs. Kongelige Højhed Prinds *Christians* høje Nærværelse i Helsingørs Fattighus d. 15. Sept. 1827. [1827].

[Formentlig trykt i Helsingør].

(Kilde: Laurits Pedersen: *Almueundervisning i en dansk Købstad*, 1909, s. 177 og 221 med henv. til en pakke pjecer vedr. Helsingør i UBF, D 1945).

So 279x [Crøger, Michael:] Passions-Betragtning over Ebr. 12, v. 2. Lader os see hen til Troens Begyndere og Fuldkommere Jesum. Kbh. 1760. Haves i Commission tilkiøbs, i den Rotheske Boglade. / Sorøe, trykt hos Jonas Lindgren, det Ridderlige Academies Bogtrykker. 48 s. 8vo.

[2. opl. trykt hos Berling i Kbh. s.å.].

(Kilde: *Bibliotheca Norvegica* III nr. 3193-94 og *BD* I 455).

So 356 / 648 Taler [holdt paa Sorø Akademi ved kongelige fødselsdage o. lign. 1763-80]. 4to.

[En række udgaver med 2-3 taler pr. udgave er registreret under So 356, 375, 410, 430, 431, 449, 480, 498, 521, 537, 546, 558, 559, 570 og 648 med angivelse af talernes navne, men helt eller delvis uden oplysning om talernes emne. Emnerne findes specificeret i *BD*, der altså må inddrages ved benyttelsen. Som eksempel anføres nedenfor So 449].

So 444, 467, 509 (Lysholmius, Christophorus:) [Latinske skoleprogrammer til deklamationer i Roskilde Latinskole. Sorø 1768-71]. 4to.

[Angivelse af emne mangler: danmarkshistoriske digte af rektor Lysholm. 1768: *De Havaldo Gormonida [Blaatand]*. - 1769: *De Sve-*

none Estritio. - 1771: *De Divo Canuto, Daniae rege*].

(Kilde: *BD* III 38-39).

So 449 Taler ... paa Sorøe Ridderlige Akademie 1768. 4to.

[Angivelse af emner mangler, jf. So 356. Tale af *Jeremias Wøldike* omhandler (s. 3-16): De saa kaldede levende Kræfter i Mechaniken i Sammenligning med de døde. - Tale af *C.A. Massau von der Osten* omhandler (s. 17-28): *Quantum emolumenti et principii et populo afferant instituta subinde a principe per regni provincias itinera*].

(Kilde: *BD* III 475).

So 747 [Katalog over grev *Fr. Chr. von Schacks* bøger solgt paa auktion 'd. [] May 1793 auf dem Gute Gram im Amte Hadersleben']. 8vo.

I et eksemplar i privateje er med blæk tilføjet datoen 13. [May] og 'auf ... Amte' rettet til angivelse af ændret auktionssted: in Hadersleben.

(Kilde: *Sønderjysk månedsskrift* 45, 1969, s. 364).

So 855, 865, 866 (Vithusen, Th. Chr. E.) [Latinske skoleprogrammer fra Slagelse latinskole. Sorø 1812-14]. 4to.

[Angivelse af emne mangler. 1812: Forsøg paa en Oversættelse af *Aulus Persius Flaccus's* tredje Satyre. - 1813: *Nonnulla de Lycophronis* Cassandra. - 1814: *Pauca de scriptoris munere atque officio*. - Andre Persiusoversættelser af rektor Vithusen se *Sl* 20, 42 og 45].

(Kilde: *BD* IV 128, V 419 og *Erslew*).

Bd. II

Vi 59 Korte Betragtninger ... d. 16. Nov. 1773. Viborg 1774. 8vo.

Ifølge Nyerup og Krafts *Litteraturlæxicon* er den anonyme forf. *Johan Ludvig Lybecker*.

Vi 139x [Munch, Hans:] Anleitung zur Gottes-Erkenntniss insonderheit Für die Schul-Jugend in der Deutchen Friderichs Gemeine auf der Ahlheide. Wiburg, bey J. Theil & J.F. Bay 1790. 104 [2] s. 8vo.

Forf.angivelse ifølge gammel blæktilskrift på titelbl.: von H. Munch. - *Hans Munch* var sognepræst i Frederiks, *Theil* og *Bay* indehavere af trykkeriet i Viborg.

Eksemplar i Odense UB.

(*Katalog over Herlufsholms Skoles Bogsamling*, 1882, sp. 113).

Al 99x Thestrup, Georgius Fridericus: Programma de Festo Juul inter initia anno 1769 conscriptum. Aalborgi 1769. Ex Typographeo Regio Privilegiato per Joh. Petr. Holzbergium. 4 bl. 4to.

Program til skoledeklamationer, som skulle afholdes (tilf. med

blæk: 25.) Febr.

Eksemplar i Stiftsbiblioteket i Roskilde.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse over Sjællands Stifts Bogsamling*, 1866, s. 445).

Al 104x Heinsvig, M.C.: En Prædiken om den sande Omvendelse, over disse Jesu Ord: Marc. 1, 15. Omvender eder, og troer Evangelium, udgivet og til Trykken befordret af ... Aalborg 1770, trykt udi det Kongel. privilegerede Bogtrykkerie ved Johan P. Holtzberg. 8 bl. 8vo.

Eksemplar i Stiftsbiblioteket i Roskilde.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse etc.*, s. 271).

Al 106x Mørck, Poul: Den første af Sal. Mag. **Povel Mørcks** Prædikener over Propheten Jonas, udgivet som en Prøve [af *Johan Wandall*]. Aalborg, trykt udi det Kongel. privil. Bogtrykkerie ved J.P. Holtzberg, 1770. 16 s. 8vo.

På titelbl. desuden: Paa disse Prædikener, som i alt udgiøre 53, imodtages Subskription efter den derom udstædte Anmældelse. / Dette Stykke sælges indhæftet for 6 Skilling.

Eksemplar i Stiftsbiblioteket i Roskilde.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse etc.*, s. 274).

Al 114x W[andall], J[ohan]: Visse og vigtige Sandheder til Nytte og Brug for dem, som skal gaae til Confirmation for at fornye deres Daabes Pagt, og bekræftes i deres Daabes Naade. Andet og forbedret Oplag. Aalborg 1771, trykt udi det Kongl. privilegerede Bogtrykkerie ved Joh. P. Holtzberg. 36 s. 8vo.

[4. opl. 1788, se Al 203].

Eksemplar i Stiftsbiblioteket i Roskilde.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse etc.*, s. 251).

Al 158x Møller, Søren: Afbrudte Tanker over Købstæden Scheens bedrøvelige Ildebrand d. 23. Novembr. 1777. Aalborg, trykt udi det Kongel. privileg. Bogtrykkerie ved Joh. Petr. Holtzberg, 1778. 16 s. 8vo.

(Kilde: *Bibliotheca Norvegica* II nr. 1687).

Al 351 Schade, C.: Beskrivelse over Øen Mors. Aalborg 1811.

[Se ovenfor om bogtrykker Borch].

Al 357x Niemeyer, August Hermann: Fritimer under Krigen ... fordansket af *Andreas Peter Meden*. Trykt og forlagt af A. Borch, Eier af Aalborg Stifts Adresse-Contoir og Bogtrykkerie, Aalborg 1812. 230 s. 8vo.

[Fuld titel se 2. opl. 1814, Al 367].

(Kilde: *Dansk Litteratur-Tidende* 1812, s. 465 med angivelse af impressum og sidetal, jf. s. 574f; jf. *BD* I 426: Kbh.; *Erslew*: Aalborg).

Bd. III

Fr 62x Rønne, Bone Falch: Forsøg til en kort Veiledning for Almuens Børn til at kiende Dyrenes Natur og Bestemmelse, deres Rettigheder og Menneskets Pligter imod dem. Kbh. 1806 [trykt i Fredericia]. 8vo.

(Kilde: *Erslew*; jf. *BD* II 167: Kbh.).

Ar 128x Trende Religionstaler. Til en Prøve udgivne af en Begynder. Aarhus. Trykt hos Niels Lund 1797. [6] 54 s. 8vo.

På titelbl. desuden citat af Horats. - Med tre deltitelbl.

Eksemplar i Odense UB.

(*Katalog over Herlufsholms Skoles Bogsamling*, 1882, sp. 141).

Bd. IV

Ha 481 Haastrup, L.N.: En liden Samling af Brudevers ... tilføiet nogle forhen trykte Krigs-Sange fra 1801 og 1807. Haderslev 1828. 8vo.

[De tilføjede krigssange er ifølge *Erslew* tidl. trykt Kbh. 1801 og Odense 1807. De er ikke lokaliserede (ikke i *BD*)].

Ha 649x Tvende Smukke Viser. Den Første er Admiral *Tordenskjolds* bekjendte Søe-Vise, som begynder saaledes: Jeg vil synge om en Helt &c. Den Anden: Slet ingen kan tænke og ingen kan troe, Hvad Ondt at en Sømand &c. Trykt i Haderslev u.å. 4 bl. 8vo.

På titelbl. desuden: Koster 1 Lybsk.

(Kilde: *Bibliotheca Norvegica* IV nr. 6037).

Bd. V

Od 249x Gebhardi, L[udwig] A[lbrecht]: Kongeriget Danmarks Historie. Oversat paa Dansk efter Forfatterens egen Omarbejdning og Forbedring ved *Joh. Ernst Heilmann*. 1.-3. Bind. Odense, trykt i (Christian) Iversens Bogtrykkerie, paa eget Forlag, 1780-1784. 4to.

Bd. 1, 1780: [4] XXXVIII + 228 s. - Bd. 2., 1782: 304 s. - Bd. 3, 1784: 308 s. - [Bd. 4-6 trykt Kbh. 1797-1798].

Også med titelbl.: Kongerigerne Danmarks og Norges samt Hertugdømmene Slesvigs og Holsteens Historie indtil vore Tider ved Professorerne Gebhardi og Christiani. Indeholdende ... - På titelbladene fem sign. vignetter i kobberstik, heraf to identiske af *J.D. Philippin geb. Sysang*, samt (i bd. 3) en usign. vignet i træsnit.

Andre dele af værket: So 583, 585, 613a, 625a, Od 254, 284.
(*BD* III 18).

Od 283x Ancher, Lorenz: Æreminde oprettet Velædle og Høifor-
nemme, nu hos Gud salige Madame *A[nn]a C[atharina] Kurrelbaum*
født *Brorson* ved en Sørgetale holden i St. Knuds Kirke d. 31te Janua-
rii 1783. Odense, trykt hos Iversen, 1783. 16 [2] s. 8vo.

Eksemplar (også) i Stiftsbiblioteket i Roskilde.

(*BD* III 1243 og H. Bertelsen: *Fortegnelse* etc., s. 267).

Od 460x (Anchersen, Severinus): [Programma de summa *Homeri*
apud nonnullos, & quidem haud paucos, autoritate & dignatione].
(*Othenis, impressum in Typographeo Regio Otheniensis privile-
giario Tabularii instructionis, vulgo Adresse Contoirs. 1772*). 8 s. 4to.

Program uden titelbl. til skoledeklamationer, som skulle afholdes
(tilf. med blæk: 20.) Septemb. 1772. Formentlig identisk med Od
460, som ikke har kunnet lokaliseres.

Eksemplar i Stiftsbiblioteket i Roskilde.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse* etc., s. 418).

Od 480, 528, 591 (Holm, Povl): [Latinske indbydelsesskrifter fra
latinskolen i Odense 1773, 1776, 1781]. 4to.

Er registreret med *BD* som kilde og betegnet som ikke lokalise-
rede. De er trykt af Adressekontorets trykkeri i Odense og omfat-
ter: (Od 480) 8 s., (Od 528) 8 s., (Od 591) 18 s.

Eksemplarer i Stiftsbiblioteket i Roskilde.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse* etc., s. 430).

Od 591x H[olm], P[ovl]: Qvi obiit, vel potius abiit *Severinus Anch-*
ersen ... [Latinsk sørgedigt over *Søren Anchersen. 1781*]. 2 bl. 4to.

Uden egl. titelbl. og uden impressum. *Anchersen* døde som rektor
ved latinskolen i Odense 1781, og *Holm* var konrektor smst., jf. Od
463 og 591. Utvivlsomt trykt 1781 i Odense og formentlig af
Adressekontorets trykkeri.

Eksemplar i Stiftsbiblioteket i Roskilde.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse* etc., s. 428).

Od 598x (Westen, Peter von): Efterretning om et ansøgt Privilegium
paa et Latinsk og Dansk Haand-Lexicon for den studerede Ung-
dom, og sammes Skiebne. Odense 1781. Trykt i det Kongelige Pri-
vilegerede Adresse-Contoirs Bogtrykkerie. 22 bl. (sidste bl. blankt).
4to.

En samling upag. aktstykker, to prøver på en latinsk-dansk ordbog
omfattende A til *Aculeatus* og en subscriptionsplan. Ordbogens
forf. var *Nicolai Nannestad*. Den udkom ikke. - Af tre træskårne fri-

ser er den ene sign. *Hafe*, dvs. Haf fecit, signatur for træskærereren *Johann Lorentz Haf* i Leipzig. Friser af denne ses også benyttet af københavnske bogtrykkere.

Eksemplar i Stiftbiblioteket i Roskilde.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse* etc., s. 386).

Od 820x Baden, Gustav Ludvig: Det Norske Riges Historie. En Haandbog. Kbh. 1804. Paa Hofboghandler J.H. Schuboths Forlag. Trykt i Odense hos S. Hempel, Eier af Fyens Stifts Adressekontoir og Bogtrykkerie. XV + 263 s. 8vo.

(Kilde: *Bibliotheca Norvegica* II nr. 1946; jf. *BD* III 911: Kbh.).

Od 858x Baden, Gustav Ludvig: Udkast til en Historie af Danmarks og Norges Handel og Næringsveje fra Oldtiden til Nutiden. Kbh. 1806. Forlagt af Hofboghandler J.H. Schuboths. Trykt i Odense hos S. Hempel. [8] VIII [4] + 380 s. 8vo.

(*BD* II 1033: Kbh.; *Erslew*: Odense).

Od 912x Baden, Gustav Ludvig: Den Danske og Norske Lovkyndigheds Historie. Kbh. 1809. Forlagt af Hofboghandler J.H. Schuboths. Trykt hos S. Hempel i Odense. [10] 106 [2] s. 8vo.

(*BD* IV 553: Kbh.; *Erslew*: Odense).

Od 927x Baden, Gustav Ludvig: Birkerettigheden i sin Oprindelse og Følger. Kbh. 1810. Trykt, paa Hofboghandler J.H. Schuboths Forlag, hos S. Hempel i Odense. 84 s. 8vo.

På titelbl. desuden: Denne aristokratiske Rettighed vises (mod *Tyge Rothe*) af Historien og Lovene - som tillistet og usurperet i sin Oprindelse - som undergravende Folkefriheden i sin Fremgang - som kontrasterende med velordnet Retspleie i sin Vedblivelse.

(*BD* II 738: Kbh.; *Erslew*: Odense).

Od 1008x Falsen, E[nevold de]: Idda. Drama i fem Acter (Æmnet til dette Stykke er taget af [*August*] *Lafontaines* Fortælling: Idda von Tockenbourg.) 2det Oplag. Kbh. 1817. Trykt paa J.H. Schuboths Forlag hos S. Hempel i Odense. 99 s. 8vo.

[1. opl. trykt hos N. Christensen i Kbh. 1802].

(Kilde: *Bibliotheca Norvegica* III nr. 1274 og 841; jf. *BD* IV 317: Kbh.).

Od 1176x Persius Flaccus, Aulus: Satirae. Recensuit et commentarium criticum atque exegeticum addidit Dr. *Fredericus Plum*. Havniæ. Sumptibus J.H. Schubothii, Aulæ Regiæ Bibliopolæ. Typis Sev. Hempelii, Othinæ. 1827. XV + 552 [24] s. 8vo.

De sidste 24 s. = Index. Med små vignetter. Den udgivne tekst er trykt med kursiv og græske citater sat med græske typer.

(BD IV 128: Kbh.; *Erslew*: Odense).

Od 1178 Kateketisk Magasin af J[ens] Ernst Wegener. 1. Bind. Trykt og forlagt af S. Hempel. Odense 1827. 8vo.

[Som oplyst af *Erslew* udkommet i hefter 1825ff og altså egl. trykt 18(25-)27. I Stiftsbiblioteket i Roskilde foreligger de første fire hefter i originale farvede papiromslag med bogtrykt tekst i typografisk indramning:]

1. Hefte 1825 ([2: smudstitel] XXII + 132 s.), 2. Hefte 1826 (s. 133-288 + upag. rettelsesbl.), 3. Hefte 1827 ([4: fælles titelbl. og indholdsfortegn. til bd. 1], s. 289-504). - 2. bd., 1. Hefte 1828 (148 s.). [2. Hefte er trykt 1829 (120 s.), 3. Hefte incl. titelbl. 1831. - 2. Bind er altså trykt 18(28-)31]. På bagsiderne meddelelser om subscriptionsvilkår og forhandlere.

(H. Bertelsen: *Fortegnelse* etc., s. 247).

Od 1186 Hertz, Christian Elers: Fattigreglementerne af 5. Juli 1803 [med forandringer og anmærkninger]. Odense 1828. 4to.

Hertil hører *Sag-Register* ved L.J. Bobjerg. Odense 1839.